

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA CETATEA HÂRȘOVA CAMPANIA 1995

PANAIT I. PANAIT, ADRIAN RĂDULESCU,
ARISTIDE ȘTEFĂNESCU, DANIEL FLAUT

Plasată pe malul drept al Dunării, în vecinătatea locului de readunare a apelor fluviale, cu cele purtate de brațul Borcea pentru a forma Balta Ialomiței, cetatea Hârșova face parte din vechile și permanentele fortificații dobrogene care au dăinuit din antichitate până în Evul Modern. Cercetările arheologice au dovedit că zona respectivă a adăpostit colectivități umane încă din preistorie¹, cu mult înaintea consemnării geticului Carsium pe vatra căruia împăratul Traian a ridicat, în anul 103, castrul care a primit același nume². Târziu, Procopius menționa efectuarea în sec.VI a unor lucrări la Carsium, fără a preciza dacă acestea se executaseră la cetate sau pentru apărarea așezării³. Revenirea bizantinilor la Dunăre în 971 a marcat una din importante faze de construcție la Carsium, așa cum se vedește la întreaga salbă de cetăți dobrogene care străjuiau malul drept al fluviului⁴. Evul Mediu va aduce scurta prezență a voievozilor Basarabi și seculara stăpânire otomană care se va prelungi până în 1829 când cetatea Hârșova a suferit prevederile păcii de la Adrianopol. Puternice detonări au nimicit în special laturile de Est și de Vest, cea mai rezistentă fiind partea de Nord a curtinii a treia. Actul devastator s-a prelungit în tot secolul al XIX-lea în pofida demersurilor de protecție inițiate de arheologul Grigore Tocilescu⁵ și de Comisiunea Monumentelor Istorice condusă de Nicolae Iorga. Monumentele de la Hârșova au atras interesul istoricilor români și străini, arheologilor de la București, Constanța, Iași, al altor specialiști, din strădaniile cărora s-a alcătuit o meritorie istoriografie de valoare națională⁶.

Situl arheologic roman, romano-bizantin și medieval de la Carsium-Hârșova a suportat până în prezent cel puțin patru serii de săpături arheologice, de intensități

1. Doina Galbenu, în SCIV, 13, 1962, 2, p. 285-306; Puiu Hașotti, în Pontica 21-22, 1988-1989, p. 7-9; Octavian Bounegru, Puiu Hașotti, Actuan Murat, în SCIV, tom 40, 1989, 3, p. 273-293; ș.a.

2. Vasile Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 126;

3. *Izvoare privind istoria României*, București, 1964, I, p. 553; Gh. I. Cantacuzino, în BCMI, SN, an III, 1992, 1, p. 66;

4. Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu, *DID*, București, 1971, III, p. 76-86; Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, în *Dobrogea*, București, 1979, p. 137-138;

5. Ioana Cristache-Panait, Panait I. Panait, în SAI, 39-40, București, 1979, p. 182-190;

6. Radu Ciobanu, în BMI, an XXXIX, 1970, 1, p.25-30;

diferite, Primele cercetări s-au desfășurat în 1939 fiind practicate de Victor Brătulescu⁷. Ele au fost urmate de intervenția, de altfel restrânsă, a arheologului Grigore Florescu⁸, în 1943 și două decenii mai târziu de precipitata campanie din 1963 condusă de regretatul Andrei Aricescu⁹. Fiecare dintre conducătorii acestor săpături a publicat câte un material cu referiri rezumative asupra campaniei lor.

Cea de a patra rundă de săpături a fost inițiată în 1993 ca șantier experimental studențesc sub auspiciile Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța, cu participarea unor cadre didactice și studenți ai Universității "Ovidius", specialiști din Constanța, București, Iași¹⁰. Primele campanii s-au rezumat la răstimpul convenit practicii de specialitate a studenților, adică circa 20 de zile folosite atât pentru săpături cât și în vederea unor cercetări de suprafață în zona Hârșovei, păstrătoare a valoroase vestigii istorice. (fig.1)

Cetatea Hârșova și spațiul din imediata vecinătate a zidurilor ei beneficiază de prevederile legislației în vigoare privind rezervațiile arheologice. Terenul este acoperit cu un covor de iarbă din care țâșnesc cioturi de zid și blocuri masive de zidărie dislocate în urma unor detonări. Se disting traseele șanțurilor și conturul casetelor săpate în campaniile mai vechi. Așa cum rezultă și din planul publicat în mai multe lucrări¹¹, cetatea Hârșova prezintă trei curtile care se circumscriu. În 1993 unele porțiuni de zid erau deasupra nivelului actual de călcare, altele păstrându-se doar prin fundații. Se putea vedea și colțul de Sud-Vest care a scăpat cartografilor antecesorii. Cota cea mai înaltă revenea "turnului comandant" rămas la circa 12 m.

Atât cele trei incinte cât și alte resturi de ziduri dovedesc prin materialul de construcție din care sunt făcute cât și prin tehnica de lucru că aparțin mai multor faze ce s-au succedat timp de circa 1700 de ani. Plasarea marilor construcții în timp s-a făcut până în prezent, prin construcție cu alte ziduri aflate în cetăți de asemeni cercetate arheologic. Până în 1993 la Hârșova nu exista o documentație care să ofere precizarea stratigrafică succesiunii celor trei incinte. Se presupunea că fortificația a cunoscut o continuă restrângere a suprafeței ei din care rezultă că prima incintă, cea mai vastă, aparține fazei romane, cea de a doua domeniului construcției romano-bizantine și în fine curtea a treia momentului revenirii bizantinilor conduși de împăratul Ioan Tzimiskos în anul 971.

În momentul începerii șantierului arheologic, în vara lui 1993, situația se prezenta astfel:

- incinta exterioară este făcută din blocuri și bolovani de piatră de dimensiuni mici și mijlocii, mortarul fiind rezistent, conținând var și nisip. Paramentul a fost realizat din blocuri de piatră de diferite dimensiuni iar emplectonul din bulgări și bolovani, fragmente de cărămidă, totul prins cu mortar. Grosimea zidului nu este uniformă. Zidul de Nord măsoară 1,10 m în timp ce acela de Vest atinge 1,60 m. În teren

7. V. Brătulescu, în BCMI, 33, 1940, p. 3-24'

8. Grigore Florescu, Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice, 1943, București, 1946, p. 179-180;

9. Andrei Aricescu, Pontica, 4, Constanța, 1971, p. 351-370;

10. Colectivul de specialitate a fost alcătuit din: dr. Panait I. Panait, prof. univ. dr. Adrian Rădulescu, Costel Chiriac, Daniel Flaut, Constantin Nicolae, Tudor Papasima, Aristide Ștefănescu, Gabriel Talmațchi, Gh. Vacсами.

11. Emil Condurechi, în Studien zu den Militärgenzen Roms, Köln, 1967, p. 970; Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu, *op. cit.*, p. 79; Radu Ciobanu, *op. cit.*, p. 27 (cu mici modificări de la caz la caz); astăzi planul respectiv se dovedește lacunar, situația în teren fiind mult mai completă;

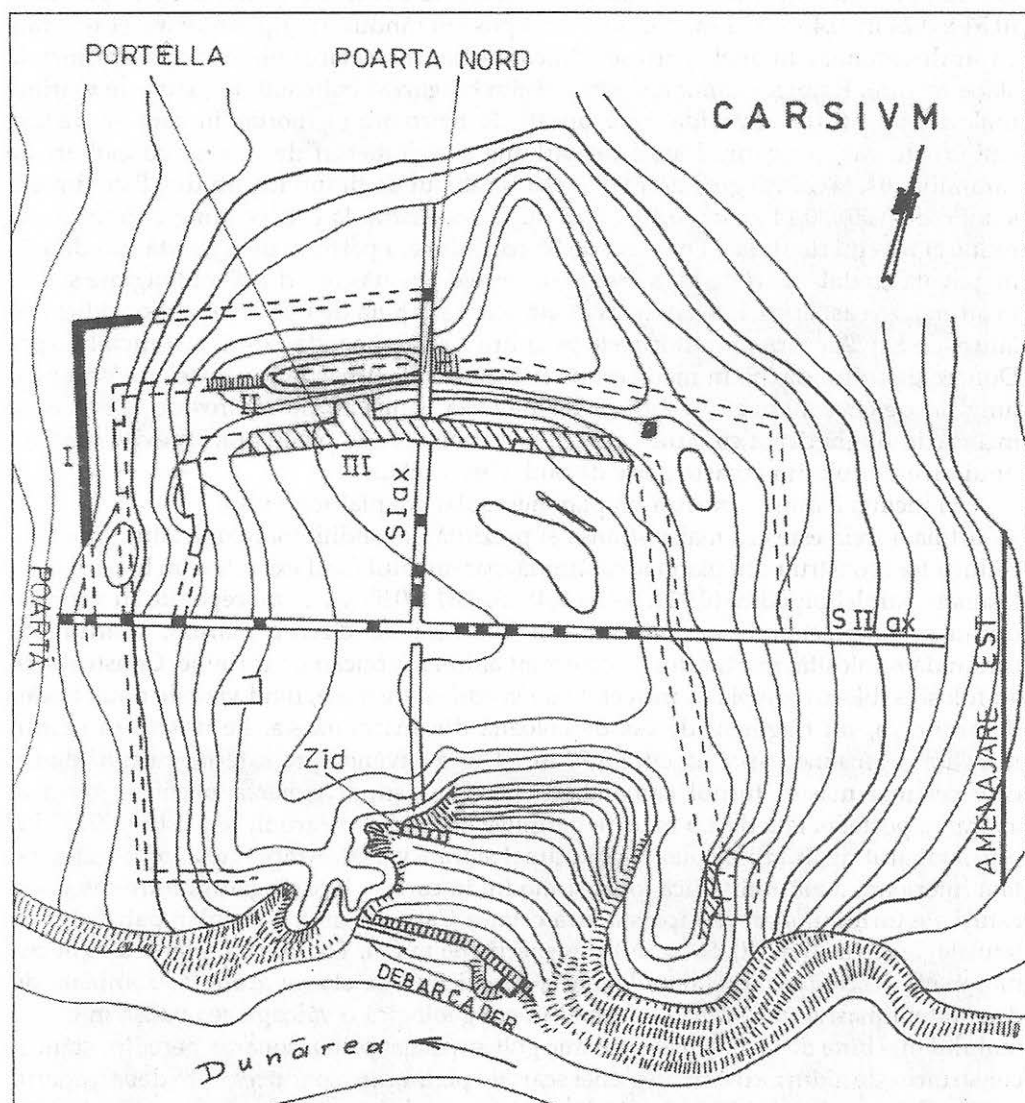

Fig. 1.

zidul s-a păstrat la cote ce oscilează între +1,80 m și 1,25 sau se pierde sub învelișul de iarbă. Curtina înscrie un plan trapezoidal cu latura mare pasată de-a lungul malului Dunării.

Incinta a doua se desfășoară în terenul delimitat de prima curtină la circa 10 m în interior. Atât materialul de construcție, cât și tehnica de lucru diferă de cel anterior descris. Paramentul a fost obținut din blocuri de piatră de formă dreptunghiulară, (0,51 x 0,24 m, 0,45 x 0,21 m, 0,43 x 0,21 m) puse în rânduri îngrijit ordonate și separate cu șir de cărămizi. În unele părți se schițează chiar încasetarea pietrelor cu cărămizi de slabă factură. Emplectonul a fost obținut din bulgări și bolovani de piatră de mărime mijlocie, bucăți de cărămidă, rare bucăți de marmoră și mortar în care se disting cuiburi de var, nisip fin, bucăți de cărbune și aglomerări de mortar cu cioburi de cărămidă pisată. Zidul gros de 1,90 m este străbătut de tiranți longitudinali cu dimensiunile de 0,70 x 0,14 m sau 0,10 x 0,13 m. El s-a păstrat la cote ce ating 2,16 m sau se reduc la nivelul fundației. Pe latura de Nord, zidul era perforat de o poartă lată de 1,15 m, pavată cu dale mari de piatră, una dintre acestea măsurând 2,07 m lungime și 0,60 m lățime. Această poartă secundară a cetății era străjuită de un turn exterior ridicat pe latura de Est. Alt turn se întrezărește pe colțul de NE și acesta exterior, și un altul spre Dunăre pe colțul de SE. În mod cert de la incinta II a rămas în jumătatea de Vest pe o lungime de circa 40 m zidul sudic - tras pe buza pantei abrupte. Gros de 1,25 m el se închide în unghi drept cu latura vestică a curtinei. Nu se poate preciza existența vreunui turn de colț din această parte de Sud-Vest a cetății.

Și incinta a doua urmează un plan neregulat adaptat terenului.

- Curtina a treia este cea mai restrânsă și prezintă în condiții mai bune latura nordică. Zidul a fost construit din piatră și cărămidă, paramentul fiind executat din blocuri mari fasonate paralelipipedice (0,92 x 0,42 x 0,48 m, 0,81 x 0,55 x 0,28 m) separate cu șiruri de cărămizi. Emplectonul se compune din bolovani de diferite mărimi, spărturi de cărămidă refolosită, mortar dur în care sunt antrenate bucăți de cărbune. Constructorii au folosit și blocuri de piatră provenite de la edificii distruse, fiind vizibile două bucăți de arhitravă, un fragment de fus de coloană din marmoră ș.a. Pe traseul său zidul măsoară o grosime variabilă între 3,70 m - 4,40 m, având spre exterior turnuri dintre care cel mai masiv "turnul comandant" permitea supravegherea porții de nord și apărarea portellei lată de 1,5 m, care permitea accesul pedestru în cetate (fig. 2). Zidul este străbătut de tiranți dispuși longitudinal și transversal. Ampretele unor trepte pe fața interioară a zidului indică locul și modul în care se făcea legătura între diferitele caturi ale turnului mare. În această fază cetatea Carsium înscria un plan patrulater cu laturile de circa 76 m (E), 80 m (N) și respectiv 86 m (V). Tot timpul cetatea a avut cea mai mare deschidere spre albia Dunării, beneficiind de stânca abruptă, dominată de doi pînți masivi între care s-a format în era geologică o văioagă ce avansa în terasa malului mai bine de 45 m. Fusese un mic golf amenajat prin fasonarea pereților stâncii, construirea de ziduri, construirea unei scări de piatră care conducea spre debarcaderul cetății. Către mijlocul acestui intrând, paralel cu malul dar într-un ușor unghi deschis peste o enormă pungă cu moloz s-a înălțat, mai târziu, așa numitul zid genovez, făcut din blocheți de piatră gălbuie, încaseți cu cărămidă. El are grosimea de 1,40 m și s-a conservat pe înălțimea de 8,20 m, păstrând sub fundație moloz și alte materiale evacuate din cetate. Și celelalte trei laturi ale fortăreței dincolo de ziduri au primit mari cantități de moloz începând din sec. IV e.n. Straturile masive de pământ purtat, moloz, amestecat cu bârne carbonizate, fragmente de vase, oase calcinate au schimbat

Fig. 2.

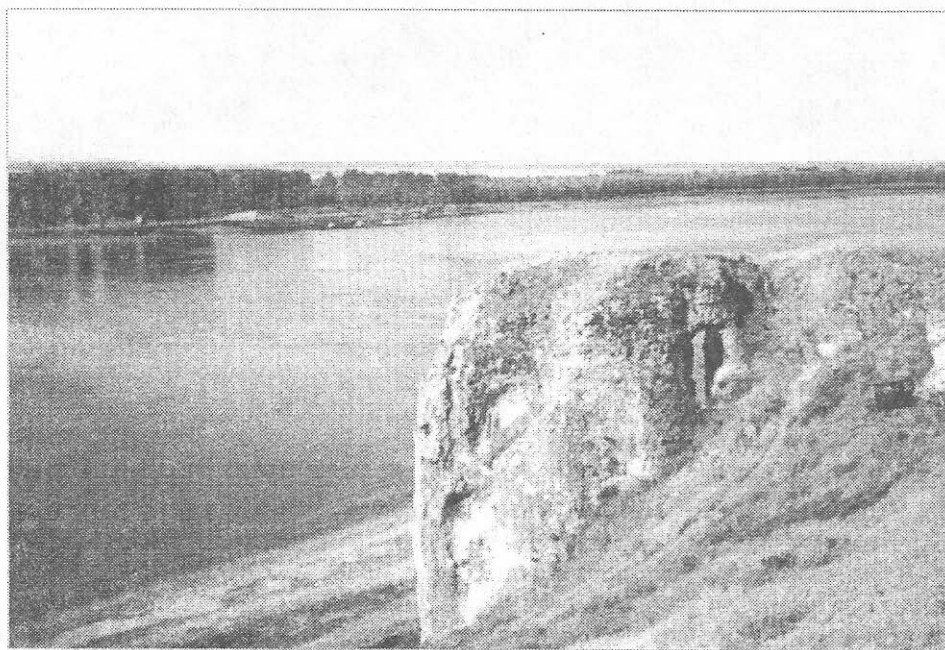

Fig. 3.

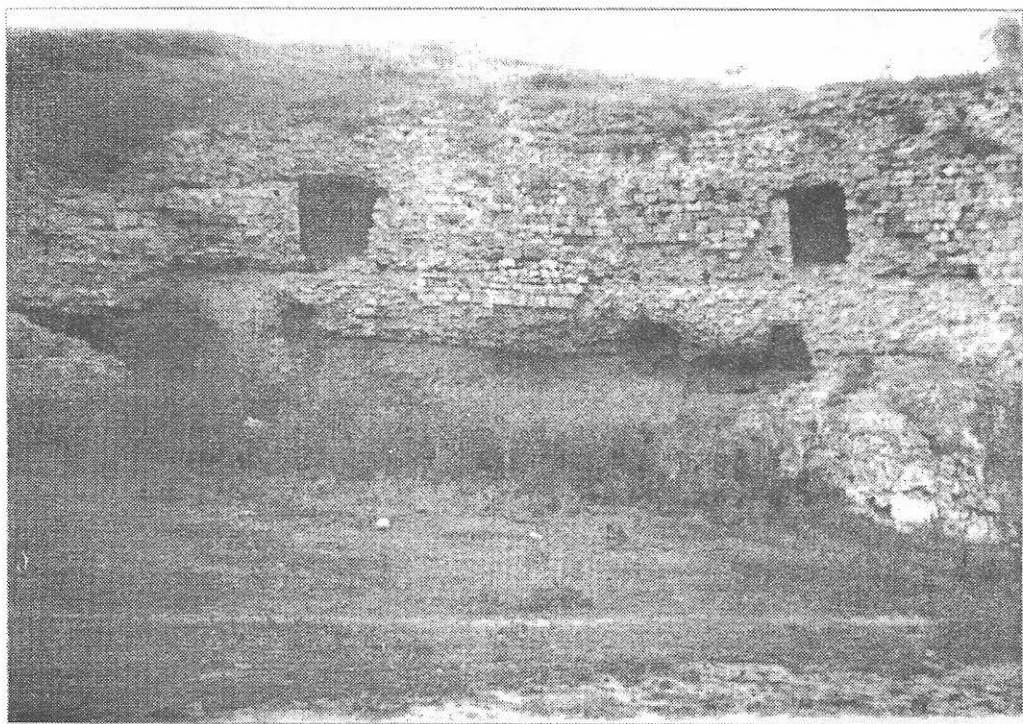

Fig. 4.

infățișarea terenului, anulând versanții abrupti în locul cărora s-a format un enorm mamelon cu pante prelungi îndeosebi pe părțile de N și de E. Singura latură care a rămas mai aproape de starea de început a fost aceea dinspre malul Dunării. Unele lucrări de specialitate o denumesc "cetatea de pe faleză". Două cioturi masive de zid implantate la nivelul plajei de azi se constituie ca argument al unor lucrări executate în faza romano-bizantină pentru jugularea mării văioage cu un parapet ancorat pîntecilor stîncii (fig. 3). Peste coamele acestor resturi de zidărie s-a înălțat "zidul genovez" în timpul căruia, în mod sigur intrîndul acesta funcționa ca debarcader al cetății. (fig. 4) Puțin în aval era portul civil al Hîrșovei. Terenul dintre portul militar și cel orășenesc a fost modificat în ultimele decenii prin executarea unei excavații impusă de amplasarea depozitului central de carburanți lichizi. Cu acest prilej a fost afectată și vecinătatea de vest a cetății, fiind distrus drumul principal de acces în fortăreață. În buza amplei excavații a rămas doar poarta de Vest străjuită de un turn de apărare. Ea este plasată la mijlocul laturei de Vest a incintei I-a fiind în mod indubitabil principala cale de intrare în cetatea Carsium.

La elaborarea proiectului de săpătură arheologică a trebuit să se țină seama atât de situația în teren a monumentelor cât și de lucrările executate de arheologii antecesorii. În interiorul cetății erau încă vizibile cele două secțiuni - ax deschis în mod judicios de Andrei Aricescu în 1963. Dar absența documentației întocmită în teren cu acel prilej făcea imposibilă cunoașterea stratigrafiei cetății. Studiul publicat de titularul săpăturii se axează aproape în exclusivitate pe prezentarea dovezilor medievale timpurii, textul nefiind însoțit de profile. Ca atare, în campania 1993 a fost redeschis și lărgit cu 1 m șanțul orientat N-S (S I ax), care străbate, prin zona mediană incinta a treia a cetății, pe o lungime de 56 m. În campaniile 1994-1995, în urma observațiilor făcute s-a trecut în lucru și secțiunea E-V (S II ax). Alte mici secțiuni au urmărit depunerea arheologică dintre incinta II și incinta III în fața porții celei mici și terenul dintre incinta I și incinta II în zona porții de N. Către baza de Est a mamelonului cetății s-a practicat amenajarea arheologică a peretelui unei săpături făcută pentru ușurarea accesului la o gospodărie. A fost nominalizat acest sector cu sigla "Amenajarea - taluz est", fiind, până în prezent singura intervenție extra-muros.

În urma acestor lucrări se poate afirma că acel castru existent în anul 103¹²s-a plasat pe o stîncă cu pereții abrupti spre matca fluviului și cu pante repezi mai ales pe partea de Nord și Vest și mai bine spre Est. Astfel în S I ax coama masivului pietros dinspre Dunăre a apărut la -0,40 m față de nivelul actual, în timp ce în capătul dinspre "turnul comandant", depunerile romane se afundă la circa 3 m. Șanțul II ax a surprins desfășurarea acestui platou cu o înclinare spre Nord și cu căderi bruște spre Vest.

Ambele secțiuni care se întretaie în unghi drept către mijlocul întregului sit au arătat, mai întâi, că dovezile de locuire ale ultimei faze feudale se găsesc antrenate în stratul actual de călcare. Ele constau din fragmente ceramice datate din sec. XVIII-XIX, multe bombarde din fier de diferite calibre, plumbi, pipe de lut, bucăți de cărămidă slab arsă ș. a. În general inventarul respectiv este sărăcăcios atât cantitativ cât și calitativ. Se confirmă astfel observațiile lui A. Aricescu consemnate în raportul său publicat în Pontica IV. La rîndul lor construcțiile existente în cetate, în deceniile anterioare nimicirii impuse prin prevederile tratatului de la Adrianopol erau modeste de regulă

monocamerele, cu pereții făcuți din materiale refolosite și lut. Observațiile arheologice confirmă informațiile scrise privind scăderea rolului cetății Hârșova în cel de al XVIII-lea veac. Apare deasemenea restrâns materialul arheologic provenit din sec. XV-XVIII când se știe că puternica cetate de aici, căreia îi revenea și misiunea de supraveghere a vadului de trecere în Țara Românească, a cunoscut momente dramatice determinate de incursiunile armatelor lui Vlad Țepeș, Mihai Viteazul, Radu Șerban. Până acum stratul de pământ cenușiu deschis, cu aspect mazăros, medieval nu permite identificarea unor depuneri generale de cenușă, cărbune, care să dovedească o incendiere masivă. Numai în carourile 8-9 ale S I ax s-a semnalat o aglomerare de pământ cenușiu amestecat cu pământ ars, cărbune, pietre acoperite cu fum, fragmente de vase smălțuite, cu picior inelar înălțat și motiv sgratit, databile în sec. XIV-XV. Întregul material provine de la o construcție care beneficiase de pereți din paieanță, de altfel de mari proporții dacă avem în vedere olandele folosite la acoperiș (0,40 x 0,22 x 0,07 m). Toate vădesc arderea acestei construcții, dar nu un incendiu general. Este însă cert că tot ce s-a construit în sec. XV-XVIII sub otomani prezintă o calitate inferioară etapei bizantine atribuită lui Ioan Tzimiskes și succesorilor lui¹². Fundațiile unor ziduri din acea fază, aglomerate mai mult în zona "turnului comandant" indică o tehnică rudimentară, mortar slab, uneori înlocuit cu lut galben, pietre nefasonate. Ceramica fazei feudale este de factură locală provenind de la oale, străchini, ulcioare cu ceramica din Țara Românească. Constatăm, la acest stadiu, puținătatea, aproape absența ceramicii anatoliene și în bună măsură a monedei otomane.

Vestigiile medievale timpurii sunt depuse într-un strat de pământ cenușiu-închis, mai gros spre extrema de Nord a incintei.

Așa cum a remarcat și A. Aricescu faza Evului Mediu timpuriu a însemnat o puternică locuire a spațiului cetății, atât în interior cât și pe laturile exterioare. Zidurilor din material rezistent li s-au alăturat bordeie, cuptoare din piatră, unele dintre ele cu 2-3 refaceri, gropi de cereale și menajere. Inventarul ceramic este abundent și el se încadrează în producția olăriei dobrogene de epocă. Și în S I 1993 s-au interceptat mai multe locuințe și gropi în interiorul cărora s-au găsit vase borcan întregi cu suprafața exterioară acoperită cu câmp de striuri terminat în partea umărului cu brâu în val, linii oblice din împunsături realizate cu roțița și altele.

Un adevărat cartier se constată extra-muros pe partea de Est a mamelonului peste membrana alcătuită din zidurile prăvălite din cetate.

În incintă nivelul medieval timpuriu s-a așternut peste straturile formate în etapele romano-bizantină și romană, cu deosebire în sec. III-IV și respectiv I-II¹⁴. Subcolectivul care are în studiu aceste faze presupune chiar existența în vecinătatea "turnului comandant" a unei basilici creștine a cărei absidă pare a se contura în S I 1993¹⁵. Șanțul II ax deschis în campania 1995 s-a desfășurat de la S I ax până la extrema vestică a platoului. Depunerea stratigrafică s-a înfățișat extrem de bulversată de numeroase intervenții, de la care au rămas fundații de ziduri, cuptoare, gropi. Este o

12. Andrei Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 55.

13. Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu, *op. cit.* p. 80.

14. Costel Chiriac și col. *Hârșova, Cetatea romană*, în *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1995*, Brăila, 1996, p. 57.

15. Costel Chiriac și Constantin Nicolae, *Despre o eventuală biserică creștină la Carsium*, Comunicare la Sesiunea Pontica, 1995, noiembrie 9-11;

situație mult mai agitată decât indică planul săpăturilor anterioare.

Analizată în ansamblu, campania 1995 a dovedit utilitatea începerii investigațiilor arheologice în cetate prin reluarea celor două secțiuni ax care, din motive speciale și în trecut nu au putut fi coborâte până la coama stâncii. Săpăturile din 1963 s-au oprit la -0,80 -1 m de la nivelul actual lăsând în zacerea lor tocmai depunerile care aparțineau secolelor de început ale cetății Carsium.

O particularitate a campaniei 1995 a fost oferită de "Amenajarea-taluz est". Este vorba de excavația practică de locuitorul P. Munteanu pentru drumul de acces la gospodăria sa, aflată la poalele mamelonului cetății. Încă din campania precedentă s-au întreprins unele îndreptări ale profilului acestei săpături orientată N-S, paralelă cu S I ax dar la circa 150 m de aceasta. Stratigrafic profilul respectiv reflectă efectele unor evacuări repetate de deșeuri din cetate care s-au aglomerat ca o membrană groasă în porțiunea respectivă de circa 3 m. (fig. 5) Practica aceasta a fost începută de romani și s-a continuat până târziu. Acum știm sigur că secolelor III-IV le aparține masiva aglomerare de moloz, cioburi, cărbune din văioaga flancată de cele două colțuri de stâncă ce străjuise debarcaderul. Prin materialul rulat din cetate s-a corectat verticalitatea malului fluvial asigurându-se o pantă mai lesnicioasă între port și cetate. În același timp s-a petrecut și azvârlirea resturilor din cetate spre latura de Est. Ele zac pe un strat foarte subțire de pământ cenușiu care acoperă coama stâncii. Sunt prinse într-un pământ albicios în care au fost antrenate tegule, fragmente de olane de la un acoperiș, fragmente ceramice. Toate acestea provin de la o construcție de mare amploare demolată în cetate. A urmat o perioadă mai îndelungată în timpul căreia s-a depus, mai mult prin efect pluvial, un strat de pământ cenușos tasat. Va fi cel mai dens strat al întregii membrane sedimentată în coasta răsăriteană a cetății Carsium. Prezența unei monede de bronz bizantină databilă în sec. VI¹⁶ pare o dovadă că între sec. IV și sec. VI nu s-au mai executat în cetate lucrări de mai mare amploare. În același pământ cenușos a apărut un frumos ac de păr din os, lung de 0.10 cm. Bine netezit acul se ascute, firește, către vârf, în timp ce la celălalt cap rotunjit se disting două sențuiri concentrice. Tot din acest nivel provin două cărămizi; una pătrată cu latura de 0.35 m, groasă de 0.40m; cea de-a doua fragmentară, cu latura de 0.32 m. Stratul acesta alcătuit, presupunem în timp, a fost astupat de o masivă aglomerare de pământ cenușiu, amestecat cu cărbune, pietre, bucăți de cărămidă, ceranică fragmentară. Situația se repetă de câteva ori, încadrându-se cronologic între sec. VI-X. Considerăm demn de reținut că spațiul extra-muros a fost folosit de localnicii care și-au amenajat locuințe, cuptoare, gropi. Cele mai multe din obiectivele de acest gen cunoscute acum aparțin sec. XI și începutul secolului următor. Nu este vorba de amenajări ale oamenilor cetății ci de construcții și dotări intervenite în răstimpuri în care fortăreața trecea prin momente aparte. Beneficiarii acestor construcții sunt mulți și stabili. Ei practică meșteșuguri tradiționale, au o ceramică ce se trage din olăria romano-bizantină, construiesc în stilul local - case ușor adâncite cu gârlici protejate de acoperiș susținut pe stâlpi, cuptoare-pietrar, folosesc gropi de cereale. Ceramica lor îi dezvăluie mai mult ca dobrogeni decât ca oameni veniți de peste Dunăre.

"Amenajarea-taluz est" s-a întins pe circa 35 m și a arătat că poala mamelonului a fost populată cu locuințe, cuptoare, gropi sugerând o așezare în sec. XI-XII. De un

16. Identificarea o datorăm arheologului T. Papasima;

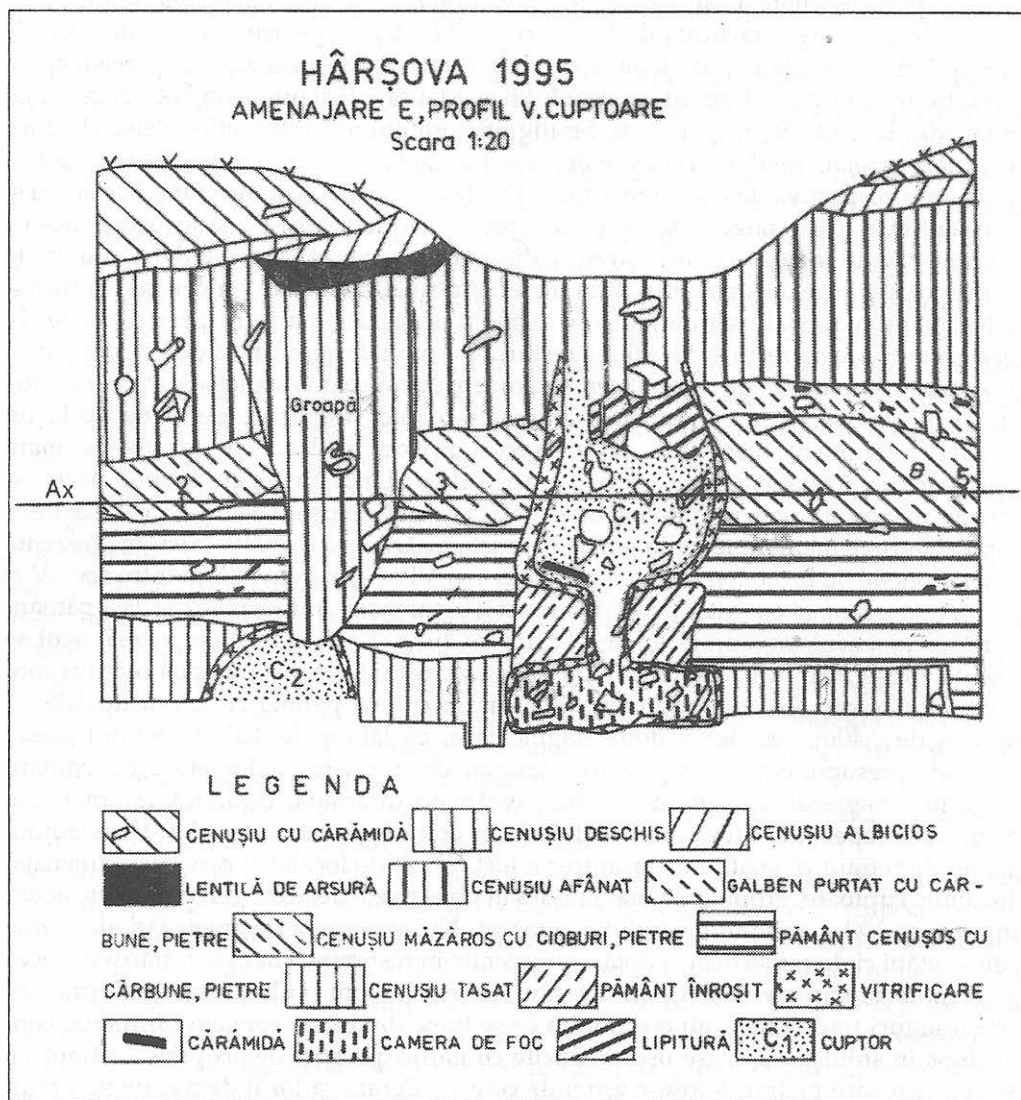

Fig. 5.

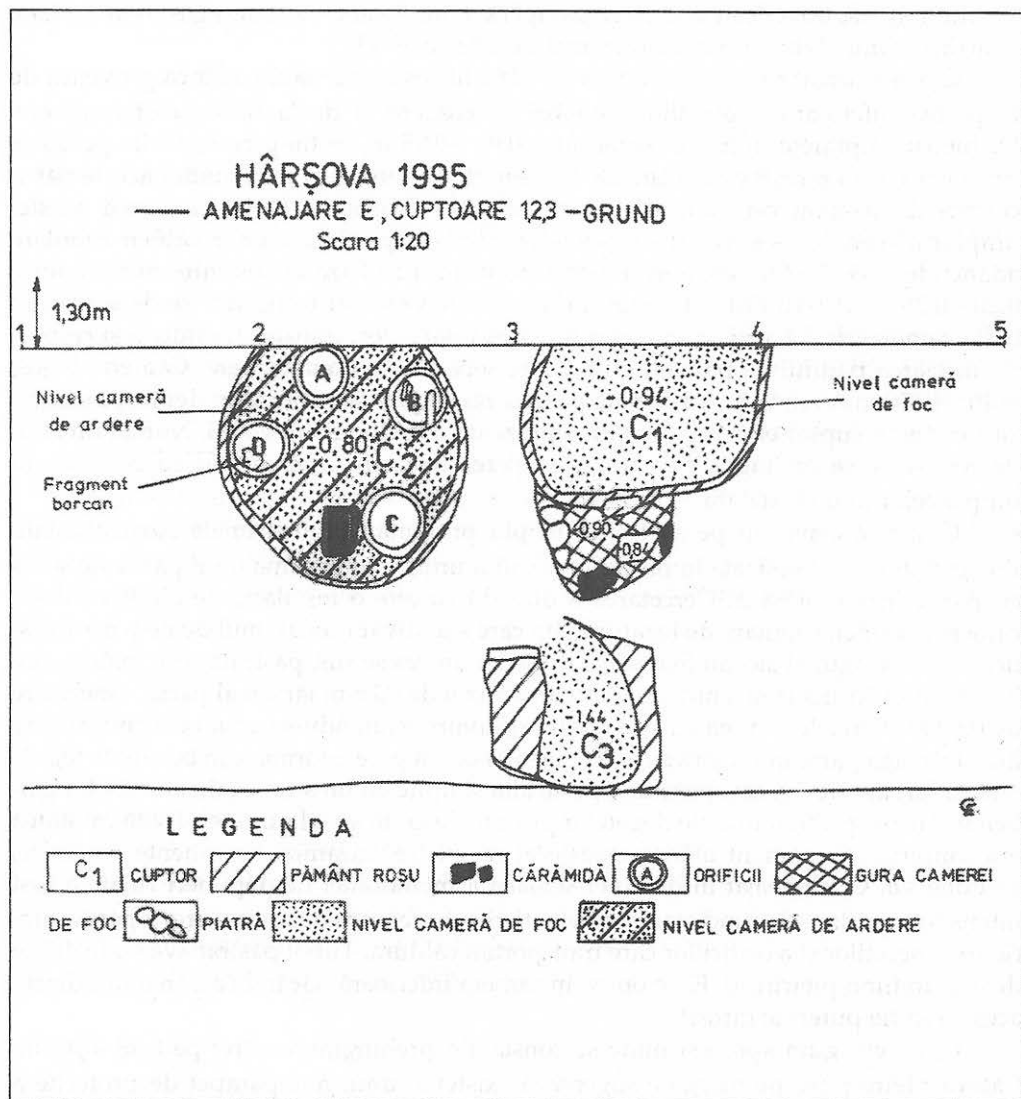

Fig. 6.

interes aparte s-a dovedit descoperirea unui grup de trei cuptoare dintre care unu, și cel mai vechi era menajer, iar celelalte două cuptoare erau de olar. În funcție de momentul descoperirii ele au fost notate: C_1 , C_2 , C_3 dar cronologia lor a fost exact inversă (fig. 6). C_3 a fost un cuptor de pâine săpat în stratul cenușiu tasat, având o formă ovoidală cu diametrul maxim de 0,62 m. Vatra lui se așternea pe stâncă deasupra unui strat subțire cenușiu egalizator. Pereții laterali înroșiți pe o grosime de 2-3 cm, păstrați arcuți în boltă, dovedeau o folosire pasageră. Fragmentele ceramice găsite în cavitate aparțin ceramicii romano-bizantine, mai precis sec. V-VI.

C_2 s-a anunțat ca o pată rotundă de pământ roșu care s-a dovedit că provenea de la partea inferioară a pereților camerei de coacere și de la baza acestei camere. Diametrul suprafeței înroșite oscila între 0,91 - 0,95 m, în timp ce resturile pereților prezentau lutul înroșit pe 3-4 cm. De la început s-au observat în rotundul acesta patru cercuri de pământ cenușiu, afânat, amestecat cu cărbune. După scoaterea acestei umpluturi cenușii, s-a văzut că petele respective aparțineau unor orificii tubulare adânci de 0,23 - 0,52 m. Ele aveau formă tronconică cu baza în sus care măsura între 0,20 - 0,26 m. Pereții orificiilor erau puternic arși. Cele patru "tuburi" se descărcau în bolta camerei de foc provocând prin funcționalitatea lor, transferul căldurii și respectiv înroșirea patului de pământ cruțat care separa cele două camere. Camera de jos, boltită (0,30 m) avea vatra amenajată pe un strat de pământ egalizator depus pe stâncă. Gura acestui cuptor era spre NE fără a prezenta o prelungire a vetrei. Numai un strat de cenușă ce se prelingea din cuptor acoperea resturile C_3 , indicând succesiunea în timp a celor două instalații.

C_1 a fost construit pe același principiu prezentând totuși unele particularități. Prezența lui a fost sesizată în profilul taluzului unde schița forma unui pahar de sticlă cu picior înălțat și bază. Cercetarea a dovedit că este o instalație de olărit cu două camere și orificii tubulare de legătură, din care s-a salvat numai unul de pe partea vestică. În mod sigur și aici au fost patru orificii. Camera de sus, păstrată pe o înălțime de 0,90 m avea formă tronconică cu diametrul bazei de 0,78 m iar cel al părții superioare de 0,60 m. Peretele pornea cu o avansată cotlonire înălțându-se apoi prin restrângere lină. Întreaga parte interioară a fost cămășuită cu un perete format din bucăți de tegule alburii, groase de 3-4 cm, puse una peste alta și lipite cu un strat egalizator de lut galben în care se păstrau urmele degetelor purtate de jos în susul camerei. Toată cavitatea era umplută cu pământ afânat amestecat cu pietre, cărămizi, fragmente ceramice, cărbune ș.a. C_1 amenajat în depunerea slabă a membranei de depuneri rulate a fost intens folosit, dovadă fiind starea de vitrifiere a bazei camerei de ardere, a părții inferioare a pereților și a orificiilor care transportau căldura. Tubul păstrat avea o înălțime de 0,25 m fiind pietrificat. El se oprea în camera inferioară făcând ca pământul dintre acestea să fie puternic înroșit.

C_1 a avut gura spre Est unde se constată o prelungire a vetrei pe 0,38 - 0,40 m. Câteva pietre puse pe margine sugerează existența unui mic parapet de protecție a cenușii. Atât în camera de coacere cât și la mica amenajare de la gura cuptorului s-au folosit cărămizi fragmentare sau chiar întregi.

Instalația nu a mai atins coama stâncii fiind sigur posterioară C_2 . Particularitatea ei este dată de cămășuirea pereților camerei de coacere, cu tegule, lucru firesc ținând seama de consistența slabă a pământului în care a fost construită.

La ambele cuptoare, C_1 și C_2 , s-a observat că nu se foloseau concomitent toate ori-

ficiile. Unele erau astupate cu cărămidă sau chiar cu pietre plate, altele cu bucăți mari de vase borcan. În timp ce C₂ a avut un timp mai scurt de exploatare, C₁ a asigurat o producție ceramică însemnată, după cum rezultă din gradul de vitrifiere a pereților. Analizând ceramica descoperită în cuptoare, parte din fragmente fiind arse secundar, se poate afirma că cele două instalații aparțin aceleiași perioade cu o succesiune de la C₁ și C₂. Câteva elemente permit datarea C₁ și C₂ în a doua jumătate a sec. XI și la începutul sec. al XII-lea. Vine în sprijinul acestei plasări în timp și o monedă bizantină din bronz emisă între anii 1059-1067¹⁷ găsită în unul din straturile tăiate de C₁.

În peisajul arheologic dobrogean tipul de cuptor de olar cu două încăperi suprapuse este semnalat în mai multe situri feudale timpurii. Instalațiile hârșovene își găsesc similitudine la Păcuiul lui Soare, unde a fost cercetat, în 1973, în malul insulei, cuptorul publicat de Silvia Baraschi¹⁸; identic ca formă cu C₁. Se deosebesc însă cuptoarele hârșovene de cuptorul de olar de pe Dealul Bugeac¹⁹, a cărui vatră era perforată de 12-16 orificii, deci nu tuburi, și de înfățișarea cuptorului de la Nufăru publicat de Gh. Mănușu-Adameșteanu²⁰ sau de grupul de cuptoare simple, fără grătar de la Dinogetia, plasate de descoperitorii lor către mijlocul sec. al XI-lea²¹.

Cuptoarele de la Carsium se înfățișează ca instalații complexe, folosite, în special C₁, pentru mai multe șarje. În pofida nivelului tehnic superior al instalației, producția ceramică vădește un proces de decădere atât în pregătirea pastei, cât și în redarea formelor, uneori disproporționate, în motivul ornamental. Și aceste observații justifică plasarea în a doua jumătate a sec. XI când pe ansamblu, meșteșugul ceramic dobrogean, a cunoscut un regres față de etapele imediat anterioare²².

Un fapt este de acum incontestabil, și anume, precizarea centrului de olărie de la Hârșova, care se alătură aceloră deja amintite de la Dinogetia, Păcui, Nufăru ș.a. Producția ceramică de aici derivă din olăria romano-bizantină, constituindu-se ca un argument al continuității la Dunărea de Jos.

Lista ilustrațiilor

- Fig. 1 - Planul Cetății Hârșova
- Fig. 2 - "Turnul comandant" din incinta a treia, sec. X
- Fig. 3 - Cetatea Hârșova - Pintenul de stâncă ce susține colțul de Sud Est al fortăreței
- Fig. 4 - Zidul genovez din sectorul faleză
- Fig. 5 - "Amenajarea Est" - Cuptoarele de olar 1 și 2
- Fig. 6 - "Amenajarea Est" - Cuptoarele 1, 2, 3.

17. Identificarea T. Papasima;

18. Silvia Baraschi, în SCIVA, tom. 25, 1974, 3, p. 461-472;

19. Silvia Baraschi și Tudor Papasima, în SCIVA, tom. 25, 1974, 3, p. 591-595;

20. Gh. Mănușu-Adameșteanu, în SCIVA, tom. 42, 1991, 1-2, p. 57-74;

21. Gh. Ștefan și colab. *Dinogetia*, București, 1967, I, p. 186.

22. Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu, *op cit.*, p. 256.

LES FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES DE LA CITÉ DE HÂRȘOVA LA CAMPAGNE DE 1995

Résumé

Située sur la rive droite du Danube, dans le secteur final du fleuve, la Cité d'Hârșova date ses débuts certes en l'an 103, lorsque, conformément à une inscription, l'empereur Trajan avait fait bâtir un camp fortifié qui a pris le nom de l'habitat gétique de Carsium. À partir du IIe s. ap. J. - C. jusqu'en 1829 la cité de Carsium-Hârșova a été présente dans le système de défense du Danube surveillant en même temps un des lieux de passage des plus importants pour la communication entre la Valachie et la Dobroudja. Les premières fouilles archéologiques à Hârșova ont été effectuées en 1939, suivies par les campagnes de recherche de 1943 et 1963. La quatrième série de fouilles a démarré en 1993 quand les ruines de la cité ont été transformées en chantier pour la spécialisation des étudiants de l'Université "Ovidius" de Constantza, sous le patronage du Musée d'Histoire Nationale et d'Archéologie de Constantza. Pendant les campagne de 1993-1995 on a examiné les sections ax et on a effectué de petites interventions de conservation ainsi que des observations sur le côté Est du mamelon de la cité. Les vestiges de maçonnerie prouvent l'existence de trois courtines élevées aux IIe - Xe siècles, de nombreux travaux partiels à même d'assurer l'imprenabilité de la forteresse et des habitats civils ayant pris consistance dans le voisinage des ces parts. Un trait caractéristique semble avoir été la réduction de la superficie de la cité laquelle, aux Xe - XIe siècles, recouvrait la plus petite étendue.

En ce qui concerne la capacité de défense, celle-ci a connu un perfectionnement constant jusqu'aux Xe - XIe siècles. Pendant l'occupation ottomane survenue au XVe s., le rôle joué par la cité de Hârșova surtout lors du retour des Byzantins au Bas-Danube a diminué. Les observations archéologiques ont attiré l'attention sur un habitat civil existant sur le côté Est et dont les preuves sont les traces des habitations, des fours d'usage ménager ou pour la cuisson des vases et des fosses de céréales ou fosses ménagères. La découverte de deux fours de potier des XIe - XIIe siècles témoigne l'existence d'un centre céramique à Hârșova, tel que celui de Păcuil lui Soare, Dinogetia ou Nufăru.